

**МЕРКИ
ЗА ПРЕОДОЛЯВАНЕ
НА ДЕМОГРАФСКАТА
КРИЗА НА РБ**

**БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ НА НАСЕЛЕНИЕТО И ЧОВЕКА**

**ПРЕДВАРИТЕЛЕН ОТЧЕТ
(РЕЗЮМЕ)
ЗА ПЪРВИ ЕТАП НА ПРОЕКТ
„МЕРКИ ЗА ПРЕОДОЛЯВАНЕ НА
ДЕМОГРАФСКАТА КРИЗА В РЕПУБЛИКА
БЪЛГАРИЯ“**

По договор № ДСД-3/06.04.2017 г.
Приет на заседание на УС на БАН на 26.10.2017 г.

София, 2017

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е

УВОД.....	2
I. РАБОТНА ГРУПА „Раждаемост и семейни политики“.....	4
II. РАБОТНА ГРУПА „Смъртност, стареене и качество на живот“.....	8
III. РАБОТНА ГРУПА „Миграции и национална идентичност“.....	14
IV РАБОТНА ГРУПА „Демографско развитие и трудови ресурси. Сценарий на развитие на работната сила“.....	16
V. РАБОТНА ГРУПА „Уязвими етнически и религиозни групи и общности“.....	21
VI. РАБОТНА ГРУПА „Демографска политика в България през периода 1879-1989 г. (мерки за преодоляване на демографските проблеми)“.....	28
VII. РАБОТНА ГРУПА „Икономическа прогноза на България в 20 годишна перспектива“.....	30
ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....	32

Институтът за изследване на населението и човека към БАН изпълнява проект „Мерки за преодоляване на демографската криза“ като водещ изпълнител по проекта, възложен с ПМС № 347 от 8.12.2016 г. на БАН.

Според сключения договор, изпълнението на проекта започва на 6 април и включва 3 етапа, като настоящия междинен отчет представя изпълнението на дейността по първи етап на изпълнение. Дейностите, които са включени и съответно изпълнени през отчетния етап включват:

1. Анализ на демографското състояние: - анализ на нормативната рамка (включващ анализ на стратегия, закони и нормативна уредба); - анализ на прилагането на политиките (включващ анализа на статистически данни за отделните области); - анализ на добри европейски практики; анализ на данни за демографските тенденции, основавани на преброяванията на НСИ, ЕСТАТ, собствени и чужди проучвания; - изготвяне на обобщен анализ на провежданата демографска политика.

2. Формулиране на хипотези за приоритетните области за политически мерки със значим ефект върху негативните тенденции на демографското развитие.

3. Изготвяне на научни доклади, съдържащи цялостния анализ от дейност 1 и основанията за формулираните хипотези за проблемни области и където е възможно за съответния начален етап, конкретни мерки за преодоляване на демографската криза.

Комплексният поглед върху развитието на населението е необходим поради **фрагментирането на научното познание** в тази област, изразяващо се в самостоятелно изучаване на отделните процеси, а също така той е ключов и за постигането на **ефективна, стабилна и устойчива демографска политика** на Р България, основана на научни доказателства.

Комплексното изучаване на тенденциите в демографското възпроизводство и взаимодействието между отделните процеси е осъществено в 7 направления:

I. РАБОТНА ГРУПА „**Раждаемост и семейни политики**“

II. РАБОТНА ГРУПА „**Смъртност, стареене и качество на живот**“

III. РАБОТНА ГРУПА „**Миграции и национална идентичност**“

IV РАБОТНА ГРУПА „**Демографско развитие и трудови ресурси. Сценарий на развитие на работната сила**“

V. РАБОТНА ГРУПА „Уязвими етнически и религиозни групи и общности“

VI. РАБОТНА ГРУПА „Демографска политика в България през периода 1879 – 1989 г. (мерки за преодоляване на демографските проблеми)“

VII. РАБОТНА ГРУПА „Икономическа прогноза на България в 20 годишна перспектива“

По изпълнението на дейностите в I. РАБОТНА ГРУПА „Раждаемост и семейни политики“ са включени: проф. д-р Татяна Коцева /ИИНЧ-БАН/, ръководител на РГ; доц. д-р Елица Димитрова /ИИНЧ-БАН/, координатор на РГ, ас. Станислава Моралийска-Николова /ИИНЧ-БАН/, спец. Калина Илиева /ИИНЧ-БАН/, проф. д-р Йоланда Зографова /ИИНЧ-БАН/, гл.ас. д-р Виктория Недева /ИИНЧ-БАН/, ас. Борян Андреев /ИИНЧ-БАН/; проф. д-р Йордан Христосков /ИИИ-БАН/, проф.д-р Георги Шопов /ИИИ-БАН/, доц. д-р Велина Тодорова /ИДП-БАН/ и консултант Дани Колева, НМД.

През отчетния период членовете на РГ извършиха следните задачи по дейности:

Дейност 1: Анализ на демографското състояние, по-специално в областта на раждаемостта и семейните политики:

1.1. Анализ на нормативната рамка.

1.1.1. В материала „Законодателно регулиране на семейните политики и предложения за промени в този тип законодателство“ е направен аналитичен преглед на действащото в България законодателство (Конституция, закони и подзаконовни нормативни актове), чрез които се провеждат семейни политики. Обект на анализ е законодателството в сферата на закрила на семейството, детската бедност, семейно-правната закрила на семейството, равенство на половете, равенство на родителите в семейното право, отговорното или позитивното родителство, универсалните услуги и социалните услуги, финансово подпомагане за отговорно родителство, насилие и изоставяне на детето, осиновяване и приемна грижа, подкрепа на децата и родителите чрез системата на здравеопазването и образованието. Формулирани са общи и конкретни препоръки за промени в Семейния кодекс и други закони в посока стимулиране на раждаемостта, отговорното родителство и мерките за подкрепа на семействата за повишаване качеството на живот на семействата и децата.

1.1.2. Допълнителен анализ /деск рисърч/ на следните стратегически документи: Национална стратегия за младежта, Актуализирана стратегия по заетостта, Национална стратегия за насърчаване на равнопоставеността на жените и мъжете, Национална здравна стратегия, Национална програма за подобряване на майчиното и детско здраве.

1.2. Анализ на прилагането на политиките (включващ анализа на статистически данни за отделните области)

1.2.1. В материала „Анализ на семейната политика в България“ е направен преглед на основната стратегическа и нормативна рамка, анализ на основни междусекторни и секторни политики, свързани с подкрепата на родителите и семействата /ранно детско развитие, образование и грижи в ранна детска възраст, здравеопазване, жилищна политика, данъчни политики/, представена е същността и насоките за развитие на семейно-ориентирания подход за подкрепа към родителите, изведени са основните дефицити и слабости, свързани с подкрепата към родителите и семейно-ориентирания подход по ключови политики и са дадени насоки за общи и конкретни промени в междусекторни и вътресекторни политики. Допълнително са дадени предложения за индикатори/въпроси към родителите за анкетно изследване.

1.2.2. Материалът „Семейното подпомагане, неговата финансова оценка и предлагане на промени в тази област“ включва анализ на политиката и законодателството в България в областта на семейните помощи за деца, анализ на политиката за финансова защита на майчинството и родителството чрез осигурителната система, сравнителен анализ на политиките за парична подкрепа на родителството и семейните помощи за деца в избрани страни и поуки за България, както и описание на системите за защита при майчинство и семейните помощи за деца в някои европейски страни. Обобщени са недостатъците на сегашната система за семейни помощи за деца, както и на обезщетенията за майчинство чрез осигурителната система. Специално внимание в материала е отделено на системата за финансово подпомагане на семействата с деца с увреждания – слабости и насоки за промяна.

1.3. Анализ на добри европейски практики

1.3.1. Обобщено са представени целите, обхвата и принципите на семейната политика в Европейския съюз. Изведени са целта на сравнителния анализ по страни и критериите за

избор на страните: защита на труда при раждане/ осиновяване на дете, защита на работещите бременни жени; отпуск по майчинство, бащинство и при осиновяване, родителски отпуск, отпуски по семейни причини; работно време; социални помощи за семействата с деца; жилищно подпомагане; защита на самотното родителство; система на услугите за обучение и грижа в ранна детска възраст (ОГРДВ): видове услуги; публично-частно съотношение на предлагането на ОГРДВ; обхват на децата; наличие и достъпност; равенство на достъпа; финансиране и цени на услугите за ОГРДВ; качество на грижата в услугите за ОГРДВ; система на задължителното образование; данъчни облекчения за семейства/самотни родители с деца: семейно подоходно облагане; данъчни кредити; лични данъчни облекчения; данъчни облекчения за разходи свързани с грижа за дете; данъчни облекчения за издръжка; система на детското здравеопазване: здравеопазване и социална защита на бременните жени; служби по детска превантивна медицина; здравеопазване за децата до 18 г.; здравеопазване за деца с увреждания.

1.3.2. Представени са аналитични материали за 7 европейски страни: Германия, Великобритания, Норвегия, Франция, Испания, Хърватия и Чешка Република. В материалите се анализират социалните и семейните политики по посочените по-горе области.

1.3.3. Представени са сравнителни анализи в три основни области: отпуските по майчинство и родителство, семейните помощи и услугите за обучение и грижа в ранна детска възраст. В контекста на многообразие от политики и мерки в отделните страни са изведени основни принципи, позитиви и дефицити, спрямо които да се разгледа състоянието и перспективите за развитие на мерките в тези области в България.

1.4. Анализ на данни за демографските тенденции

1.4.1. В материала “Състояние и тенденции в раждаемостта в България – 1990-2016 г.“ е проследено развитието на основните показатели, отнасящи се до броя на живородените, измененията в размера на фертилния контингент, динамиката в броя на абортите, майчината и детската смъртност, измененията в поредността на ражданията, спецификата

на процесите на отлагане на прехода към родителство, вкл. по възрастовите изменения в плодовитостта на жените, динамиката в брутните и синтетичните периодни показатели за раждаемостта (Брутен коефициент на раждаемост и Тотален коефициент на плодовитост –

общо и по поредност на раждането). Анализирани са също така кумулираната периодна и кохортна плодовитост на жените на възраст 40 години. Представени са резултати от ажустирането на Тоталния коефициент на плодовитост по метода на Бонгардс и Фини. Разгледана е динамиката в извънбрачната раждаемост, както и различията в репродуктивното поведение на жените от трите основни етнически групи и по завършена степен на образование. Накратко са описани хипотезите, заложи в проекциите на Евростат за развитието на раждаемостта в страната в периода 2015-2040 г. Използвани са данни от текущата демографска статистика на НСИ, Преброяване 2011, Евростат и др.

1.4.2. Анализирани са данни от извадково изследване „Раждаемост и репродуктивно поведение на населението“ 2011. Изведени са основни социално-демографски различия в репродуктивните намерения сред лицата в репродуктивна възраст в България, както са и анализирани нагласите към мерките за подпомагане на раждаемостта. Чрез мултиномна логистична регресия са тествани предпочитанията към еднодетния или тридетния модел като най-желан вариант за собствено семейство спрямо преобладаващата норма за наличието на две деца.

Дейност 2. Формулиране на хипотези за приоритетните области за политически мерки със значим ефект върху негативните тенденции на демографското развитие

2.1. На основата на анализите са изведени 15 хипотези за развитие на раждаемостта и репродуктивните нагласи и поведения на хората през следващите години. Тези хипотези залагат основите на търсене на ефективни политики, насочени към семействата и реализацията на техните репродуктивни планове:

2.2. Изведени са изводи, 9 общи препоръки, 7 конкретни препоръки за промени в Семейния Кодекс и 23 конкретни препоръки за промени в други закони, касаещи семействата и децата.

2.3. Конкретизирани са хипотезите за 13 предложения за промени в областта на политиките за финансова подкрепа на родителството – семейните помощи за деца, обезщетенията и пр.

2.4. Представен е детайлизиран списък от препоръки за общи и конкретни междусекторни и секторни мерки, насочени към подкрепа на семействата и децата.

Анализите, хипотезите и насоките за препоръки в областта на подкрепа на семействата и децата са представени в Доклад. Презентация с основните анализи и хипотези е представена на съвместно заседание с Експертния съвет на 5.09.2017 г.

По изпълнение на дейностите в II. РАБОТНА ГРУПА „Смъртност, стареене и качество на живот“ работен екип в състав доц. Росица Георгиева (ръководител на групата) - ИИНЧ, гл. ас. Стоянка Черкезова (координатор на групата) - ИИНЧ, проф. Петко Салчев (здравеоп.) - ИИКИ, ас. Станислава Николова – Моралийска - ИИНЧ, проф. Петко Салчев, доц. Андрей Александров (ИДП), док. Христо Кутиев (ИДП), Зоя Славова – НОИ (експерт), проф. Росица Рангелова (ИИКИ), доц. Диана Бакалова (ИИНЧ), доц. Геновева Михова.

Работата по анализ на политики, практики, законодателство и статистика е организирана в следните направления:

1. Преждевременна смъртност и тенденции във вероятностите за доживяване сред мъжете и жените между 35 и 60 години при отсъствие на различни класове болести;
2. Тенденции в детската смъртност;
3. Дългосрочни грижи – здравен статус и достъп до социални услуги и до здравни грижи на хората във висока възраст с фокус върху възрастните хора в зависимо състояние;
4. Доходи и някои параметри на качеството на живот на хората във висока възраст, благополучие;
5. Възможности за удължаване на трудовата кариера и продължаващо участие на възрастните хора в социално-икономическото развитие, стратегии за справяне с преходите от заетост към пенсиониране.

Резултатите от анализа обхващат последиците от демографското стареене и на необходимата адаптация на нашето общество, респективно стратегически документи и политики. Потърсени и предложени са решения, поставени са изследователски въпроси и хипотези, които имат нужда от допълнителни изследвания. Фокусът е върху най-важното

предизвикателство пред стареещото ни общество - необходимостта да се запазят и увеличат постигнатите до момента социални и икономически права и достъп до ресурси за всички членове на обществото. **Обхватът** на изследването е в следните три области:

1. Дългосрочни грижи – здравен статус и достъп до социални услуги и до здравни грижи на хората във висока възраст с фокус върху възрастните хора в зависимо състояние;
2. Доходи и някои параметри на качеството на живот на хората във висока възраст, благополучие;
3. Възможности за удължаване на трудовата кариера и продължаващо участие на възрастните хора в социално-икономическото развитие, стратегии за справяне с преходите от заетост към пенсиониране.

За забавяне на остаряването на населението се потвърждава като изключително необходими следните направления на политиките, които да бъдат приоритетни:

- Концентриране на усилията за намаляване на смъртността при децата.
- Концентриране на усилията към мерки за намаляване на преждевременната смъртност при мъжете и жените (във възрастовите групи между 35 и 65 г.).
- По отношение на детската и преждевременна смъртност към настоящия момент фокуса е върху тенденциите, които се наблюдават в детската и в преждевременната смъртност и върху стратегическите документи в областта на здравеопазването. Предложенията са фокусирани основно върху усъвършенстването на политиките в рамките на здравната система като се отчита, че здравните услуги и достъпът до тях са само една от детерминантите, които оказват влияние върху смъртността сред различни полово-възрастови групи от населението. Поставени са обосновани хипотези за връзката между промените в социалните детерминанти и смъртността в посочените групи в България, които ще бъдат основата са изследванията в следващия етап на проекта.

Изводи, предложения са представени в подготвения доклад, като част от тях могат да се обобщат както следва:

- В последните 10 години общата детска смъртност намалява чувствително, като се задържа в нивото на много ниска, но е почти двойно по-висока от тази в ЕС – 3,7‰.

- Намаляват всички коефициенти за детска смъртност през последните години. Прилаганите мерки и въведените програми от страна на здравната служба оказват своето положително въздействие. Но коефициента за обща детска смъртност е почти двойно по-висок от този за ЕС. Необходимо е да:

- се повиши контрола върху профилактичните програми за детско и майчино здравеопазване, заплащани от НЗОК;
- да се завиши контрола по прилагането на имунизационния календар;
- ползването на новите постижения на медицинската наука по ранното откриване на вродените заболявания и въвеждането на нови специфични скринингови програми.

- С известна условност данните показват, че през 2014 година в България са могли да бъдат избегнати 20 225 смъртни случаи при условие, че починалото лице е имало достъп до навременна и качествена здравна услуга (предвидима смъртност). Общият брой такива случаи за периода 2011-2014 г. е бил 79 077 души.

- За периода 2011-2014 година 73 796 смъртни случаи (за 2014 г. – 19 121 души) в България са могли да бъдат предотвратени чрез по-добри широки публични здравни политики и интервенции, насочени към по-широки детерминанти на общественото здраве като фактори на поведението и начина на живот, социално-икономически статус и фактори на околната среда (предотвратима смъртност).

- Общата предвидима смъртност е два пъти по-висока от тази за ЕС, като при мъжете в България тя е два пъти по-висока от тази при жените. Стандартизираният коефициент на общата предотвратимата смъртност за България е също по-висок от този на ЕС. И при двата коефициента тенденцията е към повишаване в нашата страна, докато в ЕС е към намаляване.

- Най-висок относителен дял към класа умирация в групата 0-65 и от 0-35 години има в клас XIX – Травми, отравяния и други последици от въздействието на външни причини, следван от клас XVIII- симптоми, признаци и отклонения от нормата, открити при клинични и лабораторни изследвания, неклассифицирани другаде и от класовете Болести на кожата и подкожната тъкан, клас – някои инфекциозни и паразитни болести и клас новообразования.

- Преждевременната смъртност има различни характеристики по пол. Наблюдава се свръхсмъртност сред мъжете спрямо жените – съотношение приблизително 2:1. Съществува възможност за развитие на политиките в областта на превенцията,

профилактиката и лечението на въздействието на външни причини – травми, отравяния и др., които имат по наши хипотези връзка с условията на труд, при които работят мъжете.

- Има място за развиване на профилактиката на болестите на кожата и подкожната тъкан още в най-ранна детска възраст, тъй като показателите за преждевременната смъртност по причини показват еднакво високи стойности и в групата на хората между 0-65 г. и в групата на хората между 35 и 65 г. с отчетлив превес при мъжете. Аналогични са предложенията ни в областта на новообразование и инфекциозните и паразитни болести.
- Основните проблеми пред функционирането на системата на здравеопазване и стабилността на осигурителния модел са:
  - неадекватност и/или недостиг на ресурси – човешки, финансови, материално-технически, информационни и организационно-управленски;
  - несъответствие между структура (лечебни и здравни заведения) и търсене на здравни услуги. Йерархичната (пирамидална) структура не съответства на търсенето, тъй като поради неефективната първична медицинска помощ търсенето на специализирана и високоспециализирана такава от населението нараства;
  - липса на хоризонтална интеграция и взаимодействие;
  - свръхцентрализация или пълна децентрализация – две крайни явления, които оказват влияние върху структурата и взаимодействието;
  - Неадекватни решения, свързани с регионалното (териториалното) разположение. Националната здравна карта е само пожелателен инструмент за управление без реални възможности за въздействие;
  - липса на партньорско отношение от страна на съсловните и пациентските организации – засилване на лобистките интереси и професионалния егоизъм;
  - свръхуедряване или раздробяване (разпокъсване) на структурни елементи и връзки (например създаване на множество структури по инвазивна кардиология);
  - В България най-голям дял от средствата се заделят за заплащане на болнични услуги, като се отчита непрекъснато увеличаване на броя на хоспитализациите.

- Възможните приложни полета за целево инвестиране в здравеопазването са: образователни програми в сферата на общественото здраве, установяване на подходящи начини за финансов контрол върху селективните плащания „от джоба” и доплащанията; модернизация и реструктуриране на болниците, събиране на висококачествени данни в областта на здравеопазването. Те са представени и обосновани по-подробно в изложението.
- Здравноосигурителният модел се характеризира с минимално увеличаване на средствата по функция „здравеопазване” за продължителен период, постепенно оттегляне на държавата и общините от финансирането на дейностите в здравеопазването, концентриране на средствата и разходите за здраве в един основен платец – НЗОК.

Относно извършените разходи могат да се направят следните констатации:

- Намалява общият размер на разходите по *политика „Промоция, профилактика и контрол на общественото здраве”*. Това е рисков фактор за здравето на нацията в бъдеще и води до неефективност на здравната система, която не инвестира в промоция и профилактика. Увеличаването на разходите на НЗОК в това направление не могат да компенсират съкращаването им, изразходвани от МЗ по тази политика. Така се съкращават разходите за профилактика на здравнонеосигурени лица. При голям брой здравнонеосигурени (каквата е ситуацията в момента) профилактичните програми се оказват неефективни, което ще рефлектира върху разходите на други структурни елементи на системата.
  - Движението на разходите между МЗ към НЗОК е свързано преди всичко с непрекъснато прехвърляне на дейности и услугите институции. Това предизвиква непрекъснати затруднения при оперативното ръководство на системата, както и невъзможност за планиране на очакваните ефекти и контрол върху изразходваните средства.
  - В областта на *лекарствената политика* се наблюдават същият проблем - прехвърляне на плащанията към НЗОК. Основен проблем тук е, че Касата заплаща за здравноосигурени лица по изискванията на ЗЗО, но част от страдащите от подобни заболявания нямат осигуровки, което в бъдеще ще се превърне в проблем за тях.
- В Актуализираната национална стратегия за демографско развитие на населението в Република България 2012 г. – 2030 г. има необходимост от прецизиране на обхвата на

предвидените мерки в направление „Подобряване на общото здравословно

състояние на населението и намаляване на общата, преждевременната, детската и майчината смъртност“ (в приоритет „Забавяне на негативните демографски процеси и намаляването на броя на населението“), някои от които изглежда се припокриват.

- От гледна точка на тенденциите в смъртността, се счита за обосновано, че в Актуализираната национална стратегия за демографско развитие на населението в Република България 2012 г. – 2030 г. акцентът при формулирането на цитираното направление е поставен върху детската и преждевременната смъртност.

- Необходимо е по-нататък обвързване между заложеното в Актуализираната национална стратегия за демографско развитие на населението в Република България 2012 г. – 2030 г. и целите в Националната здравна стратегия 2020. В първата има акцент върху намаляване на детската и преждевременната смъртност, а във втората политиките една по една изброяват подред всички възможни полово-възрастови групи, което не показва приоритизиране. Необходимо е акцентът да бъде върху превенцията и профилактиката на състоянията, които водят до тази смъртност.

- В рамките на Националната здравна стратегия 2020 на практика няма приоритизиране или някакъв по-специален акцент върху смъртността по възрастови групи. Националните здравни цели са разпределени по възрастови групи и обхващат цялото население. Политиките в рамките на Приоритет 1 (Създаване на условия за здраве за всички през целия живот) също са изброени на този принцип. Възрастовият подход според нас е обоснован, тъй като заболяемостта, респ. смъртността по причини имат възрастови характеристики. Сред хората между 35 и 64 г. най-високи са вероятностите за умирање (особено при мъжете) от някои незаразни болести – новообразувания, болести на органите на кръвообращението и по-рядко болести на дихателната и храносмилателната системи (НСИ). Там трябва да бъдат концентрирани най-много усилия по превенция и профилактика на преждевременната смъртност.

- По-задълбоченият поглед върху реализацията на стратегиите показва, че в рамките на практиките по бюджетно програмиране на Министерството на здравеопазването за промоция и превенция на незаразните болести се отделят едва 8.7 % (7.3 млн. лв. през 2015г.) от общо предвидените разходи за политика в областта на промоцията, превенцията и контрола на общественото здраве. Следователно от финансова гледна точка приоритет се поставя върху профилактиката и надзора на заразните болести (най-много средства се отделят в тази програма – 66.7 %).

- Необходимо е да бъдат дофинансирани съществуващите и финансирани с достатъчен обхват нови мерки и дейности за промоция и превенция на незаразните болести с цел намаляване на равнищата на преждевременна смъртност. Това не трябва да става за сметка на намаляване на отделяните средства за профилактика и надзор на заразните болести, тъй като все още има място за усъвършенстване и на последните.

- Наблюдават се разнопосочни тенденции в очакваната продължителност на живота и в очакваната продължителност на живота в добро здраве. Влошаването на здравното състояние на населението е много вероятно да зависи от влиянието на факторите на социално-икономическата среда (безработица, общо равнище на доходите, неравенствата в доходите) и непосредствено от здравните политики (превенционни и профилактични) и качеството на дейността на здравните служби. Т.е. разработването на мерки по овладяване тенденцията за повишаване на предотвратимата смъртност изискват съвместни действия от страна на Министерство на здравеопазването и Министерство на труда и социалната политика, както по осигуряване на достъп до качествени медицински услуги, така и в областта на политиките по превенция на повишаването на болестността в резултат на причини, които стоят извън здравната система.

Основната хипотеза в резултат на изследванията до момента е, че подобряването на здравето на хората трябва да започне много преди да стане необходима намесата на здравната система. За да определим коя политика или направления на политиките за намаляване на преждевременната смъртност трябва да бъде приоритетна извън политиките в системата на здравеопазване, ще анализираме данни от НСИ, Евростат и други бази данни относно някои ключови фактори за повишаване на риска от избрани социално-значими заболявания, които са открити в научната литература като възлови за смъртността и преживяемостта. Тона е оставено за следващия етап на проекта.

Работата в **III. РАБОТНА ГРУПА „Миграции и национална идентичност”** е реализирана от екип в състав: Проф.д-р Катя Владимирова /ИИНЧ-БАН/ - ръководител, проф. д-р Веселин Минчев /ИИИ –БАН/, проф. д-р Ирена Илиева /ИДП – БАН/, доц. д-р Ирена Зарева /ИИИ –БАН/, доц.д-р Албена Накова /ИИОЗ –БАН/, доц.д-р Велина Ганева-Райчева / ИЕФЕМ-БАН/, доц.д-р Мила Маева/ ИЕФЕМ-БАН/, доц. д-р Йордан Калчев, гл. ас. д-р Спас Ташев/ИИНЧ-БАН/, гл.ас. д-р Илина Начева/ИИНЧ-БАН/ - координатор, гл.ас. д-р Стойка Калчева/ИИНЧ-БАН/, д-р Йелис Ерлова / ИЕФЕМ-БАН/, докт. Павлина Стоянова /ИИНЧ-БАН/.

Работата на работната група включва:

1. Анализ на състоянието и развитието на миграционното и друго механично движение на населението, бежанците и българска диаспора.

Направен е преглед на действащите в изследваната област през последните три десетилетия в страната нормативни актове /законали и подзаконови актове – постановления и други актове на МС и отделни институции /. Проучени са разработените и приети през периода политически документи от Министерски съвет и отделните министерства и други институции/ политики, стратегии, планове, програми и други в изследваната област; Проучени са действащите и задължителни за прилагане в страната международни и на ЕС директиви, препоръки, спогодби и други, Изследвани са съществуващите официални и други източници на информация за изследваните области на механично движение на населението в, от и към Р България, Обработена е информация предоставена от НСИ (Преброяваненанаселението 2011 и текуща статистика);

2. Формулирани са хипотези за приоритетните области за политически мерки със значим ефект върху негативните тенденции на демографското развитие.

Представените в изпълнение на проекта аналитични материали съдържат диагностична оценка и формулиране както на по-обща, така и на редица конкретни предложения и препоръки за управление, политики, документи, както и по-нататъшни изследвания.

Разработени са отделни изследвания от членовете на РГ по проекта включващи:

- Международната уредба, регламентацията в правото на ЕС и българското законодателство относно миграцията
- Териториална мобилност и възпроизводство на населението на Р България. Външна и вътрешна миграция и ежедневни пътувания;
- Външна миграция. Характеристика на българската аемиграция по данни на приемащите страни. Потенциални и завърнали се мигранти в България;
- Икономическа активност на населението и на външните мигранти (завърналите се емигранти);

- Образователна структура на населението и на външните мигранти (завърналите се емигранти);
- Емиграция и имиграция през периода 2007-2016 г. - влияние на миграционните процеси (заселени в и изселени от страната лица) върху работната сила;
- Свободното движение на гражданите в държавите от ЕС;
- Бежанци. Анализ на състоянието и тенденциите в движението на граждани на трети държави, търсещи международна закрила в Р България, действащото законодателство и провежданите политики в областта на убежището и бежанците;
- Българската общности зад граница и демографски потенциал. Статистически данни за българските общности зад граница. Политиките спрямо българите зад граница до 1989 и други, в т.ч. институционални и тематични консултации по проекта.

IV РАБОТНА ГРУПА „Демографско развитие и трудови ресурси. Сценарий на развитие на работната сила“ е в състав проф. д-р Кремена Борисова-Маринова- ИИНЧ, доц. д-р Ергюл Таир - ИИНЧ, гл. ас. д-р Адриана Христова - ИИНЧ, ас. Николай Цеков - ИИНЧ, ас. Силвия Николова - ИИНЧ, проф. д-р Искра Белева - ИИКНИ, проф. д-р Маргарита Атанасова- УНСС, доц. д-р Мария Желязкова - ИИОЗ, ас. Христо Банов – ИДП.

В първата част на изследването на групата във фокуса са промените, настъпили в основните демографски параметри и структури на работната сила през периода 2006-2016 г. Върху демографските параметри на работната сила и неактивното население в трудоспособна възраст пряко влияние имат дългосрочното стеснено възпроизводство на населението, стабилната и висока за размерите на страната емиграция и стареенето на населението. Значимостта на измененията в броя и структурите по пол и възраст на работната сила и населението в трудоспособна възраст е свързана с ролята ѝ за икономическото и социално развитие на страната. Разработваните през последните няколко години прогнози и сценарии на развитие на работната сила показват, че при равни други условия, наблюдаваните характеристики на възпроизводство на работната сила ще се запазят в течение на достатъчно дълъг период от време (поне 20 години). Поради това,

значението на намесата на държавата като фактор за регулиране на възпроизводството на работната сила дори нараства в съвременните усложняващи се социално-икономически условия и при наличието на засилваща се конкуренция между европейските и другите развити страни в света за привличане на работната сила.

Получените резултати показват няколко особено значими промени в демографските параметри на работната сила и трудовите ресурси в България: намаление на броя на работната сила, заетите и неактивните лица в трудоспособна възраст; постепенно изравняване на броя на активните и заетите мъже и жени; нарастване на броя на мъжете сред обезкуражените лица; превес на жените при неактивните лица в трудоспособна възраст; бързо стареене на всички посочени категории население; увеличение на равнищата на икономическа активност и заетост сред лицата над 55 години; сравнително ниски общи коефициенти на активност и заетост в България в контекста на ЕС; и неблагоприятни демографски тенденции при неактивните лица в трудоспособна възраст (много висок дял на нежелаящите да работят, увеличение на неактивните лица на възраст 25-44 години, задържане на висок дял на лицата над 45 години).

Идентифицираните проблеми на правната уредба с ключово значение за бъдещото развитие на страната през следващите две десетилетия са: недостатъчност на законоустановения механизъм за промяна на нормативната уредба, за да се отразяват периодично настъпилите промени в обществените отношения; липса на ясно формулиран механизъм за обвързка и съгласуване на трудовото законодателство със стратегическите документи в областта на заетостта с цел интегрирано управление на заетостта и трудовите ресурси; извършване на контролната дейност по спазването на трудовото законодателство от много на брой органи с различна подчиненост; недостатъчно нормативно осигуряване с необходимите ресурси (кадрови, материални, финансови и др.) на контролния орган по спазване на трудовото законодателство.

Идентифицираните проблеми при изработване и прилагане на политиките по заетостта от гледна точка на възпроизводството на работната сила са: недостатъчно прецизно идентифициране и дефиниране на целевите групи на бенефициентите за голяма част от насърчителните мерки и програми за заетост; недостатъчно конкретна насоченост на насърчителните мерки за работодатели; недостатъчно информационно и методично осигуряване за правилно отчитане на политиките и оценяване на резултатността и ефективността им; недостатъчна обвързаност на АППТ с икономическата, социалната, и фискалната политики на национално и регионално равнище; и недостатъчно ясна визия за

начините за увеличаване на дела на финансиране на политиката по заетостта от национални източници.

Основната цел на **втората част на работата на РГ** е да се формулират насоки за повишаване на участието на работната сила в образование и обучение и да се направят предложения за усъвършенстване на политики, мерки и нормативна база в тази област като предпоставка за нарастване на икономическата активност и заетостта в страната. В условията на намаляване на броя на населението в трудоспособна възраст като значим фактор за развитие на работната сила в страната се откроява повишаването на качеството на човешкия капитал чрез разнообразни средства, сред които образованието и обучението имат значима роля.

Фокусът на изследването е върху две основни групи от работната сила и населението в трудоспособна възраст – младежи и възрастни, като анализът обхваща както лицата с висше образование, така и лицата с ниско (основно и по-ниско) образователно ниво. Получените резултати от статистическия анализ негативни тенденции (стабилизиране на относителния дял на нискообразованите лица в младежките възрастови групи на населението в трудоспособна възраст; нарастване на неактивните лица в младежките групи от населението в трудоспособна възраст с основно и по-ниско образование; бавен ръст и традиционно последно или предпоследно място на България в ЕС според показателите за участие в образование и обучение; ниски равнища на участие в образование и обучение на младежи с основно и по-ниско образование от възрастовата група 25-34 г.) тенденции в изследваните индикатори.

Сред идентифицираните проблеми на тази част от нормативната уредба са: недостатъчното нормативно осигуряване на стимули за висока активност на социалните партньори в дейностите по неформално обучение и по изграждането и усъвършенстването на системи за обучение и кариерно развитие на човешките ресурси в организациите като фактор за повишаване на привлекателността на работната среда; недостатъчното нормативно осигуряване на висока активност на областни и общински администрации в дейностите по неформалното обучение и по оценяване и усъвършенстване на компетенциите като ключови компоненти на средата, насърчаваща участието в образование и обучение; и недостатъчното нормативно осигуряване на дейностите по разработване и предоставяне на адаптирани към нуждите на обучаемите учебни програми и разбираеми учебни материали/учебници като важен фактор за изграждане на привлекателна образователна среда.

Получените резултати за ролите на заинтересованите страни за повишаване на участието на избраните целеви групи в образование и обучение открояват няколко проблеми: дефицитът на ефективни мотивационни и контролни механизми за приложение на правата и задълженията на основните субекти в процеса на насърчаване на участието в образование и обучение; проблеми в използваната терминология в законовите актове и стратегическите документи в тази област; и дефицитът в предвидените механизми за координиране на дейностите и взаимоотношенията (вкл. вертикални и хоризонтални) между основните субекти в процеса на насърчаване на участието в образование и обучение.

В третата част се посочват възможности за по-ефективно използване на наличната работна сила чрез насочването ѝ към по-ефективни икономически отрасли и дейности, както и чрез по-гъвкаво участие в трудовия процес. Обект на изследване са структурите на работната сила по икономически дейности и отрасли и видовете договори и работно време през периода 2006 - 2016 г., провежданите политики и развитието на нормативната уредба в тези области, а предмет на анализа са измененията в тези структури в контекста на количествените и качествените специфики на работната сила.

Получените резултати от статистическия анализ открояват негативни тенденции на много бавни темпове на отраслово реструктуриране на заетостта, поради което все още преобладаващата част от заетите остават в „традиционните“ отрасли с ниски нива на конкурентоспособност и на производителност на труда; динамиката на заетите и производителността на труда в сектора на селското стопанство; непривлекателност (много нисък относителен дял в общата заетост) на нетрадиционните форми на заетост и особено „временните трудови договори“ и „договорите на непълно работно време“; ниска степен на използване на практиката предоставяните разнородни законови възможности за наемане на работа от управлението на микро ниво (предприятие, компания, юридическо лице, дружество и т.н.).

Резултатите от анализа и оценката на нормативната уредба не открояват съществени пропуски по отношение на целите на законодателството в тази област.

Същевременно са идентифицирани два основни проблема в нея: необходимост от доразвитие на практическата приложимост на действащата нормативна уредба от гледна точка на организационната структура и обогатяване на функциите на отделните агенти, участващи в инвестиционния процес; необходимост от по-нататъшно проучване на причините, дестимулиращи работодатели и работници, да използват гъвкавите форми за заетост, за преодоляване на ниската степен на реализация на действащите нормативни възможности за регламентиране на видовете работно време.

Идентифицираните проблеми се отнасят и до необходимостта от обединяване на многобройните програмни документи, засягащи инвестиционната активност; отсъствието на достатъчно стимулираща среда за развитие на малките и средни предприятия в иновационни сфери е др.

Целта на **четвъртата част от изследването на РГ** е да разгледа степента на съответствие между качеството на работната сила и качеството на работните места в България; влиянието на степента на съответствие върху демографското поведение и състояние на населението; да обсъди възможни сценарии за промени в съответствието между качеството на работната сила и работните места и да направи предложения за евентуални интервенции чрез адекватни политически мерки, целящи да повлияят позитивно върху демографското състояние на населението. Фокусът в тази част е върху качествените аспекти на разглежданото съответствие.

Като негативни тенденции се открояват ниското качество на работните места и относителното им изоставане от качеството на работната сила; високата сегментация в качеството на работните места; неадекватното използване на човешкия капитал в работни места с ниско качество; много високите дистанции между качеството на работните места в страната и това в други страни-членки на ЕС, както и от средното равнище на ЕС.

По отношение на състоянието и тенденциите на развитие на нормативната уредба в тази област се следните проблеми (липса на необлагаем минимум, каквато е практика във всички други страни-членки на ЕС; липса на механизъм за установяване на „гарантирания минимален доход“; не добро стиковане между данъчната политика и осигурителните правила, поради което е налице регресивен данъчен клин; недостатъчно внимание към балансиран договорен потенциал на двете страни на взаимодействието на трудовия пазар и ниска степен на защита на наемните работници).

Сред идентифицираните проблеми на провежданите политики следва да се посочат недостатъчно внимание към качеството на работните места, и в частност към подходящите политики, свързани с тях; недостатъчно внимание към високите неравенства, включително по отношение на доходите от труд и необходимостта от контрол върху неравенствата; недостатъчно внимание към възможностите на данъчната политика да оптимизира обществените процеси и да допринесе за развитие и към по-добро обвързване на пасивните и активни политики на пазара на труда; много силен акцент върху „активирането“ в активните политики на пазара на труда.

В петата част на изследването са разработени два други аспекта на развитие на работната сила и трудовите ресурси, свързани както с анализа на състоянието им, така и с определяне на конкретни насоки за по-аргументирано провеждане на предвидените изследвания в рамките на втория етап от проекта.

Резултатите от статистическия анализ на териториалната диференциация и регионалните особености на работната сила и трудовите ресурси по области показват като негативни тенденции нарастването на регионалните различия в демографските и социално-икономическите характеристики на трудовите ресурси и работната сила; и формирането на компактни ареали (групи от области) с много ниски показатели за качеството на работната сила и на пригодността ѝ за участие на съвременния пазар на труда.

Обобщените резултати от изследванията на някои нагласи и мотиви за търсене на работа показват повишаване на позитивните нагласи към работата с нарастване на възрастта и образователния ценз; по-позитивна нагласа към работата и предпочитание към постоянна заетост сред жените; значими образователни различия в ранжирането на мотивите за търсене на работа; и значими възрастови и образователни различия във възприетията на изследваните лица на факторите, поради които се отказва работа.

В последната част от работата на групата са обобщени получените резултати от изследването относно състоянието и тенденциите на изменение на характеристиките на работната сила и трудовите ресурси, позитивните страни на действащата нормативна уредба и прилаганите политики и идентифицирани проблеми в тях.

Работата в V. РАБОТНА ГРУПА „Уязвими етнически и религиозни групи и общности“ включва следния екип: Проф. д-р Илона Томова – ръководител; Гл. ас. Л. Стойчев – координатор; Проф. д-р С. Наумова – ИДП-БАН; Доц. д-р А. Пампоров – ИИОЗ – БАН; Доц. д-р М. Иванов – НБУ; Гл. ас. М. Славкова – ИЕФЕМ – БАН; Гл. ас. Ст. Черкезова; Ас. Ст. Моралийска; Г-жа В. Григорова – Сдружение „Солидарна България“

Задачите на работната група „Уязвими етнически и религиозни групи и общности“ са:

- 1) да изследва динамиката на демографските и социално-икономическите процеси при уязвимите етнически общности в страната;

2) да оцени въздействието на прилаганите мерки за намаляване на социалните неравенства, бедността и риска от социално изключване при уязвимите малцинствени общности с оглед по-пълно постигане на целите на Стратегията.

През първия етап изследването се реализира с три **основни метода**: 1) събиране, обработка и интерпретация на статистическа информация; 2) проучване, анализ и коментар на научна литература и нормативни документи, посветени на изследваната проблематика, 3) анализ на основния дискурс за уязвимите етнически групи на европейските институции, на българските медии, на научната литература.

Използваните източници на информация са информационните масиви и публикации на Националния статистически институт, Евростат, ПРООН, УНИЦЕФ, Фонд на ООН за населението, Световна здравна организация, Агенцията за фундаментални права на ЕС, Световна банка, научни изследвания и такива, проведени от екипи на неправителствени организации, научна литература, свързаните с темата национални стратегии, планове за действие и доклади за изпълнението им на съответните министерства.

Анализът проследява:

- как в посткомунистическия период се променя етнодемографската структура на населението на България;
- как се конструират и засилват неравенствата между уязвимите етнически общности и останалата част от населението на трудовия пазар, в сферите на образованието и здравеопазването, в жилищните условия;
- какъв е ефектът от прилагането на разписаните в стратегическите документи за интеграция на уязвимите групи върху намаляването на социалните неравенства.

За изпълнението на целите и задачите пред работната група на първия етап от работата по проекта са изготвени следните аналитични доклади:

- Намаляване на социалните неравенства между големите етнически групи и общности в страната
- Нагласи на мюсюлманите в България – 2016 (представително социологическо изследване – анализ на данните);
- Ранна и извънредно ранна раждаемост в България;

- Миграционен опит и промяна в нагласите към труд, образование, джендърни и семейни отношения на българските роми
- Предизвикателства пред образованието на деца на роми мигранти
- Социална сигурност

При анализа на състоянието и тенденциите в демографското развитие на населението на България оправдано не се преекспонират етническите различия. В хода на анализа само се съобщава, че съществуват значими демографски дисбаланси в семейните модели, обусловени от етническите и религиозните различия, без да се дава описание или обяснение за наличието им. Обръща се внимание на значително по-високата детска смъртност при българските турци и особено при ромите, която се обяснява с по-лошите икономически условия на живот, затрудненията в достъпа до медицински грижи и специално при ромите – с по-ниското им образователно ниво. Лаконично се съобщава, че са налице значителни разлики в образователната структура на трите най-големи етнически групи – българската, турската и ромската, което обуславя етническите различия в демографското им поведение и възпроизводство. Констатира се, че заетостта и доходите на населението се различават значително и че сред основните фактори за наблюдаваното различие е и етничността. Отбелязва се, че бедността е особено присъща на ромската общност и специално – на ромските жени и че тя е причина за наблюдаваните различия в образователната структура на етническите групи в страната, както и за поддържането на здравословен живот от членовете им.

В Националния план за 2017 г. за изпълнението на Демографската стратегия целите, Проведеното теоретично изследване отчита наличие на **проблем на информационно равнище**. Липсват *лесно достъпни, дезагрегирани по етнос индикатори*, които да отразяват промяната в демографските процеси (брутен коефициент на раждаемост, тотален коефициент на плодовитост, кохортна плодовитост, ранна и извънредно ранна раждаемост, среден брой живородени деца по етническа принадлежност на майката, повъзрастови коефициенти за раждаемост, средна възраст на родилките при първо раждане, брой аборти на 1000 жени във фертилна възраст по етническа принадлежност на родилката, брой аборти на 1000 живородени, повъзрастови коефициенти за смъртност, детска смъртност, майчина смъртност); реализацията на жилищни политики – като настаняването в социални жилища, евикциите, разрушаването на незаконни къщи, и пр.; постигнатите резултати от реализацията на образователните

политики (обхват на децата в детски градини и предучилищни форми на обучение, в началното, основното, средното и висшето образование, резултати от външно оценяване, резултати от мерките за учене през целия живот и т.н.); промените в достъпа до здравеопазване, в здравния статус, средна продължителност на живота, обща и преждевременна смъртност; миграции и др. Също така е необходимо *да се уточнят ясно и професионално индикаторите, които ще се използват за оценка за наличие или отсъствие на дискриминационен подход* при реализацията на политиките.

Ясно се отбелязва етническата структура на населението на България и броя на представителите на уязвимите етнически групи. Развива се тезата, че ако бързо и радикално не бъдат намалени социалните неравенства между големите етнически групи в страната, ще се увеличи дисбалансът на населението: ще продължи да нараства делът на младите нискообразовани групи, характеризиращи се с по-висока раждаемост от средната за страната, които ще срещат все по-големи трудности да се включват в работната сила, в икономическия, политическия и социалния живот на страната.

Разглежда се влиянието на някои демографски характеристики (**бързо нарастване на броя на малцинствената група, майчин език и степен на владеене на официалния език, религия, местоживеене**), които повишават риска дадена малцинствена етническа група да се превърне в уязвима и на базата на наличните статистически данни се описват **характеристиките на уязвимите етнически групи в България.**

Отделя се специално внимание на промяната във **възрастовата структура** на етническите групи в страната и произтичащите от това предизвикателства пред българската образователна система. Данните на НСИ от преброяването през 2011 г. показват, че **възрастовата структура на населението се променя неблагоприятно във всички големи етнически групи в България – българи, турци и роми.** Постоянно и устойчиво намалява делът на децата и младежите в страната, което ще води до намаляване на броя на родените деца през следващите десетилетия дори при запазване и/или увеличаване на плодовитостта на жените във фертилна възраст и до бързо демографско остаряване на населението.

Данните от последните три преброявания показват осезаемо нарастване на дела на големите малцинствени етнически общности (български турци и роми) в най-младите възрастови групи. Тъй като ромите и турците са с много по-младо население от етническите българи, а и раждаемостта при тях е по-висока, тенденцията на увеличаване на дела им в групите на децата и младежите, а и като цяло, ще продължи в средносрочен и

дългосрочен план. Това увеличение ще е най-голямо и продължително сред ромите, тъй като при тях имаме най-голям дял на фертилния контингент и най-висока плодовитост.

Анализът на прилагане на политиките установява, че въпреки съществуващото законодателство, изобилието от стратегии за намаляване на социалните неравенства и интеграция на уязвимите етнически групи, включително ромите, въпреки годишните препоръки на Европейските институции и значителните инвестиции, няма видим напредък в основните приоритетни области на зададената от Европейската комисия рамка за интеграция на ромите – заетост, образование, здравеопазване, жилищна политика (която би било добре да се прилага и по отношение на другите уязвими етнически групи в страната). По редица определящи показатели за намаляване на социалните неравенства и социално включване на уязвимите етнически групи (с акцент върху ромите), ситуацията в България дори се е влошила.

По отношение на бедността и риска от социално изключване, който е най-важният комплексен индикатор, наблюдаваме слабо увеличаване на пропастта между роми и не-роми дори ако сравняваме резултатите от 2016 с 2001 г.

Основни причини за масовата дълбока бедност сред уязвимите етнически групи е продължаващото от 1990 г. досега **масово изпадане на представителите им от пазара на труда** и високите нива на **безработицата** при икономически активните от тях; **пространствената сегрегация**, която се отразява на възможността за намиране на работа и на достъпа до прилично образование; високия дял на домакинствата с **нисък интензитет на икономическа активност** и на заетите в сивия сектор; **ниските доходи** в отраслите, където представителите на уязвимите етнически групи са свръхпредставени.

В **жилищната сфера** последните години се характеризират с нарастване на случаите на евикция на ромски семейства и разрушаване на жилищата им, без да бъде осигурено социално жилище или друга възможност на останалите без дом. Важен проблем при жилищната политика е фактът, че много ромски квартали изцяло или частично са извън градоустройствените планове и за да може да се осъществят легитимно действия по изграждане и реконструкция на техническата инфраструктура в тези квартали, да се узаконят или да се разрушат жилищни постройки в тях, трябва да се актуализират кадастралните карти и регистри и тези махали трябва да бъдат включени в подробните устройствени планове.

Идентифицирани са и предизвикателства в сферата на **социалните жилища**. Между 2007 и 2012 година делът на жилищните разходи за социална защита от brutните разходи за социална защита се е увеличил приблизително 4.9 пъти. Същевременно в нарастващия БВП делът на жилищните разходи за социална защита не се променя. В тази насока могат да се търсят резерви за допълнително финансиране предвид прогнозите за икономически растеж.

Изследването предполага, че промени в жилищната политика ще засегнат интересите на граждани и фирми, които към момента се оказват в привилегировано положение от ситуацията на неразвит жилищен пазар. Текущите практики за формиране на местни данъци, такси и разрешителните режими за строеж видимо не спомагат за разрешаване на проблемите, които се отнасят до жилищната ситуация. Паралелно с това рефлектират върху уязвимите групи и общности. Подпомагането на домакинства в незатруднено положение и изоставянето такива, които са в тежки условия следва да бъде преразгледано: в жилищен план, например, това означава, че средствата за енергийна ефективност на сградите може да се насочат не само към тези, които най-лесно могат да ги усвоят, а и към тези, които не са в състояние и не разполагат със средства, които да вложат (особено в случаите когато подпомагането не изисква съфинансиране). Въвеждане на система от жилищни ваучери за социално слаби домакинства ще спомогне за по-ефективното изразходване на средствата.

В същото време **не е направено необходимото за намаляване на училищната сегрегация за осигуряването на достъп на децата от уязвими етнически групи до качествено образование**. Специализирани изследвания показват, че увеличаването на социалните неравенства в нашата страна допринася в най-голяма степен за драстичната разлика в резултатите по математика и четене между учениците в най-горния и най-долния квинтил по социално-икономически

В сферата на здравеопазването редица изследвания показват, че **ромите са най-уязвимата група по отношение на достъпа до здравеопазване и здравния статус**. Причините за лошия здравен статус на представителите на уязвимите етнически групи са масовата, продължителна и дълбока **бедност** в групите им, масовата продължителна **безработица** и изпадане от пазара на труда, **пространствената сегрегация**, нарастването на **речта на омраза** в медийния и политическия дискурс, дискриминацията, **лошите жилищни условия** и свързания с всичко това стрес. **Достъпът до медицински услуги** в

страната зависи от няколко основни структурни фактора: от това дали лицето има **редовни здравни осигуровки**; от това дали има постоянен **достъп до личен лекар**; от **социално икономическото положение** на лицето и домакинството, защото в България основната част от цената на лекарствата и значителна част от медицинските услуги се заплащат от пациентите, дори когато те са здравно осигурени. Не е реалистично да се очаква подобрене на здравния статус на уязвимите групи при запазването или увеличаването на социалните неравенства в страната и при съхраняване на сегашните стойности на цитираните по-горе фактори/ индикатори.

Анализът на нормативните промени през последните години показва, че те са насочени към **постоянно ограничаване на достъпа на лицата в риск от бедност и социално изключване до медицински грижи**, което неизбежно се отразява зле на здравословния им статус. Не се наблюдава влошаване на достъпа до медицински грижи само за бременните жени, но постигнатото се оценява като недостатъчно от практикуващите лекари и множество здравни и ромски НПО.

Най-големият провал е неуспехът на институциите да се справят с езика на омразата, който след 2005 г. стана част не само от медийния, но и от парламентарния дискурс и който постепенно се превръща в ежедневен и институционален език. В резултат нараснаха социалните дистанции между представителите на уязвимите етнически групи и мнозинството, както и дискриминацията и насилието във всичките му форми.

Ако потърсим обяснението на всички тези провали, **основният фактор е постоянното нарастване на социалните неравенства в страната**. Ако до 2001 г. (или дори до влизането на България в Европейския съюз) изследователите на социалната стратификация и на междуетническите отношения в страната бяха прави да предупреждават, че нарастването на социалните неравенства и свързаното с тях социално изключване на значителни маси от хора, в мнозинството си – представители на уязвими етноконфесионални групи, води до конструирането на два паралелни свята в страната, което взривява социалната кохезия, забавя икономическото развитие, влошава качеството на живот на всички и ерозира демократичните ценности, то **днес вече сме свидетели на конструирането на три паралелни свята**.

Анализ на нормативните документи, включително стратегии и планове за действия по изпълнението им показва:

- **Свръхрегулация:** Налице е огромно количество нормативни документи, стратегии и планове за действия по изпълнението им във всяка отделна социална сфера
- **Липса на приоритети:** Задача на специалистите в централните институции, изготвящи стратегическите документи, е да очертае приоритетните проблеми, с които трябва да се заемат служителите и специалистите в съответната сфера и да предложат количествените индикатори, които трябва да бъдат постигнати в резултат от изпълнението на заложените в стратегията мерки. В стратегиите, обаче, по правило приоритети не са очертани.
- **Липса на ясни количествени индикатори за измерване на прогреса при решаването на приоритетите:** Обща слабост на стратегиите, насочени към социално включване на уязвими етнически общности е липсата на актуални дезагрегирани по етнически признак данни за изходното състояние, което трябва да се промени, както и количествени измерения на очаквания резултат, който специалистите в дадената социална сфера трябва да постигнат. Тази липса на изходни статистически данни прави невъзможно планирането на необходимите средства за предписаните дейности, а липсата на точен индикатор за постигнатите резултати прави невъзможно оценяването на постигнатото.
- **Неефективност на прекалено тясното таргетиране:** Мнозинството от най-острите проблеми, с които се сблъскват представителите на уязвимите етнически групи не са породени от етничността, а са структурни и засягат по различен начин и степен и много от представителите на мнозинството или конкретно жителите на дадена територия.
- **Планиране на дейности, неадекватни за изпълнение на поставените цели:** Понякога отказът да се вникне в смисъла на поставена цел води до предписването на дейности, с които тя не може да бъде реализирана.
- **Пренасочване на финансовите средства и услугите приоритетно към други таргетни групи:** Липсата на конкретни данни за етническия състав на бенефициентите на разписаните «операции», мерки и дейности както на входа, така и на изхода, създава условия за пренасочване на средствата, предоставени на страната за намаляване на социалните различия между ромите и останалото

население. Това твърдение може да бъде доказано с много примери от различни сфери.

- **Финансирането на мерки за социално включване на уязвими етнически групи от националния бюджет е твърде малко, а количествени индикатори за измерване на ефективността от прилагането им почти винаги липсват.**

В работата на VI. РАБОТНА ГРУПА „Демографска политика в България през периода 1879 – 1989 г. (мерки за преодоляване на демографските проблеми)“ са включени: . Проф. д.и.н. Щелиян Д. Щерионов (ИИНЧ – БАН) – ръководител; Доц. д.и.н. Пенка Пейковска (ИИИ – БАН); Доц. д-р Венцислав Е. Мучинов (ИИНЧ – БАН); Гл. ас. д-р Даниела С. Ангелова (ИИНЧ – БАН) – координатор; Гл. ас. д-р Камелия С. Лилова (ИИНЧ – БАН); д-р Марио Д. Александров (ИИНЧ – БАН); д-р Владимир В. Калоянов (ИИНЧ – БАН).

В зависимост от конкретната задача и хронологичен диапазон всеки от членовете на работния екип систематизира подбраните извори и литература и анализира базовия материал.

Направен е преглед на законодателството, свързано с демографската политика на България през периода 1879 – 1989 г. и са формулирани основните направления, в които се набелязват и осъществяват конкретни мерки:

- свързани със стимулирането на раждаемостта сред, обитаващите страната;
- отнасящи се до подобряване здравето и удължаване живота на населението;
- въздействащи върху механичното движение и териториалното разпределение на жителите на България.

- Пристъпи се към изясняване същността и спецификата на видовете мерки, прилагани при реализирането на управленските идеи във всяко от обособените направления.

Постигнатите резултати при изпълнението на дейностите през първия етап на проекта са обобщени в материал с общ обем от 193 стр., който е предоставен на Ръководството на проекта и на Експертния му съвет. Изводите от работата на участниците в работния екип бяха презентирани на общо заседание на управителните органи на проекта.

През целия изследван период в България са се осъществявали мерки, насочени към разрешаването на съществуващите в страната демографски проблеми, за които е

характерна подчертана приемственост. Тя се превръща в един от факторите, който оказва въздействие върху отчитаното до 1989 г. нарастване на населението в страната. Независимо от регистрираното нарастване определяща общата динамика на стойностите на естествения прираст през изследвания период е негативната тенденция, чийто спад за периода 1881 – 1989 г. е с близо 30 пъти (от 16,9‰ през 1881 г. на 0,6‰ през 1989 г.). Тази тенденция е породена от различни причини – стеснения обхват на провежданите мерки, нереалистичното определяне на главния обект в отделни техни направления, неефективността на някои от принципите, върху които се изгражда този тип дейност, несъответствието между нормативните постановки и прилаганите за тяхната реализация действия и пр. Те са и основните обстоятелства, които предопределят невъзможността да се изпълни основната цел, поставената пред този тип политика – постигане на устойчиво демографско развитие.

VII. РАБОТНА ГРУПА „Икономическа прогноза на България в 20 годишна перспектива” се изпълнява от екип от Института за икономически изследвания в състав Проф. Митко Димитров – ръководител; Проф. Гарабед Минасян; Проф. Стоян Тотев; Проф. Искра Балканска; Проф. Васил Цанов, Проф. Спартак Керемидчиев.

Задачата на работната група е да изготви **варианти (сценарии)** за развитието на икономиката в България през следващите 20 години. Необходимостта от разработването на тези сценарии произтича от това, че *демографското развитие има комплексен характер и зависи изключително много от икономическото развитие*. Степента и динамиката на развитие на икономиката оказват по-силно или по-слабо влияние върху семейното планиране и решението да се раждат деца, върху възможността да се организира по добро здравеопазване и образование, върху структурата и качествените характеристики на работната сила, върху посоката и интензитета на вътрешната и външната миграция и т.н.

Изводите от направените анализи и сценарии на РГ очертават тенденции в следните аспекти:

Динамиката на населението е естествен процес, който до голяма степен зависи от културния модел на една национална или регионална общност

Раждаемост. Раждаемостта в най-малка степен зависи от развитието на икономиката. Връзката може да се търси най-вече във възможностите на семействата да осъществят плановете си, според културния модел, за раждането на определен брой деца.

Когато икономиката е в криза или застой, тези планове се отлагат, и обратно, когато икономиката расте, плановете се осъществяват. Връзката между двете е чувството за стабилност и перспективност в дългосрочен план. Тази връзка се потвърждава от досегашното развитие – след 1989г. раждаемостта в България намалява и достига най-ниското си равнище през 1997г. (7.7 промила), след това расте до 2009г. (10.9 промила) и заради кризата отново намалява до 9.2 промила през 2015г. През последните години икономиката расте, но въпреки това раждаемостта намалява, защото не създава усещането за стабилност и перспективност в дългосрочен план.

Смъртност. Връзката тук е да се преодолее преждевременната смъртност, която в България е доста повече, особено при мъжете, в сравнение с другите страни-членки, в т.ч. от ЦИЕ. Става въпрос за болести, които в другите страни се лекуват, а при нас увеличават общата смъртност с 2-3 промила.

Естествен прираст. При различните варианти на растеж на икономиката може да се очаква коефициент на естествен прираст от запазване на сегашните минус 5-6 промила до подобряване на резултата и достигане до равнище от 0 до -2 промила.

Емиграция. При различните варианти на растеж може да се очаква задържане на емиграцията в рамките на няколко хиляди души годишно при варианта на висок растеж и увеличение при другите варианти, но без да се достигат размерите на 90-те години, основно поради изчерпване на потенциала.

Имиграция. Възможностите в тази област зависят преди всичко от два фактора – създаването на нови работни места, което е пряко свързано с темповете на растеж, и провеждането на политика за привличането на имигранти, които искат и могат да се интегрират на пазара на труда и следователно, в българското общество. Освен това, трябва да се има предвид, че когато БВП на България достигне 65-70% от средния за ЕС, една малка част (до 20% при варианта на висок растеж), биха се върнали в България.

Краен резултат. В резултат от съвкупното действие на посочените фактори, можем да очакваме резултати, вариращи от частично компенсиране на отрицателния естествен прираст до леко увеличение на населението при варианта на висок растеж.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ:

В резултат от работата на 7-те работни групи за период от 5 месеца е извършена мащабна аналитична дейност на базата, на която са очертани дефицити в отделните секторни политики (включително от законово-нормативна гледна точка), които е необходимо да бъдат преодолени чрез конкретни управленски мерки. Изготвените доклади на този етап могат да послужат за информация на управленските органи за съществуващите проблеми в администрирането на съществуващите политики, както и проблеми, свързани със съществуващото законодателство. Следващият етап от изпълнението на проекта, който обхваща проверка на формулираните хипотези за конкретни мерки, ще доведе до конкретизирането им за оперативно прилагане.

* Представеният отчет е резюме, като за всяка от работните групи има цялостен междинен отчет